

Visies op de werking van de arbeidsmarkt

DRS. L. VAN DER LAAN*

De arbeidsmarkt kan vanuit verschillende gezichtspunten worden bekeken. Elke visie op de arbeidsmarkt impliceert dat bepaalde aspecten worden geaccentueerd en andere min of meer veronachtzaamd. In dit artikel worden vier visies op de werking van de arbeidsmarkt besproken, te weten de neo-klassieke, de post-keynesiaanse, de institutionele en de neo-marxistische benadering. Deze vier benaderingen bieden uiteenlopende verklaringen voor b.v. verschillen in de arbeidsmarktpositie van werknemers en leiden op grond daarvan tot heel verschillende beleidsaanbevelingen. Zo zal de neo-klassieke theorie veelal op relatieve schaarsteverschillen wijzen, terwijl institutionalisten het belang van organisaties van vragers en aanbieders op de arbeidsmarkt benadrukken. Volgens de auteur is er te weinig aandacht voor de theoretische uitgangspunten van het arbeidsmarktbeleid en worden beleidsbeslissingen veelal gebaseerd op een incompleet beeld van de werking van de arbeidsmarkt.

Inleiding

De wijze waarop een analyse van (ruimtelijke) arbeidsmarkten gestalte krijgt, hangt sterk samen met het theoretisch uitgangspunt dat wordt ingenomen. Tot nu toe heeft, zeker binnen Nederland, een discussie over deze uitgangspunten vrijwel ontbroken. Toch zijn er diverse (beleids)redenen te noemen die zulk een discussie zinnig maken.

Een eerste reden is het nut voor het arbeidsmarktbeleid, waarin immers veelvuldig ruimtelijke aspecten een rol spelen. Dit blijkt bij voorbeeld uit diverse uitspraken van hooggeplaatste „overheidsdienaren”. Naast onder meer „Jan Modaal” als personificatie van de inkomensverdelingsproblematiek is de familie hierdoor uitgebreid met „Tante Truus” als persoonsverbeelding van de (ruimtelijke) arbeidsmarktproblematiek. In aanvulling hierop kan worden geconstateerd dat de werkloosheid een sterk geregionaliseerd karakter vertoont, die bovendien gedurende een economische recessie versterkt tot uiting komt. Het regionale karakter speelt een essentiële rol bij afwegingen in het regionaal-economisch beleid, bij voorbeeld met betrekking tot de overplaatsing van rijksdiensten. Regionale en stedelijke problematiek wordt dan ook steeds meer tevens arbeidsmarktproblematiek.

Een andere reden voor een bespreking van verschillende visies op ruimtelijke arbeidsmarkten is de mogelijkheid om informatie afkomstig uit verschillende disciplines samen te brengen. Dit laatste is noodzakelijk daar tot nu toe tussen verschillende wetenschappen, hoewel ze een zelfde object analyseren, een geringe uitwisseling van kennis is opgetreden. Ook hier komt men dan ook veelvuldig het verschijnsel van wetenschappelijke arbeidsdeelmarkten tegen.

Hoewel visies op vele punten van elkaar afwijken, kunnen bij alle toch enige overeenkomsten worden aangetroffen. In de eerste plaats gaan alle uit van het marktconcept: een ontmoeting en ruil tussen vraag en aanbod. Ten tweede is bij elke opvatting een ruimtelijk aspect te onderscheiden. In de derde plaats vervult de dynamiek in elke visie een rol. Deze drie aspecten zullen het raamwerk vormen waarmee de verschillende visies op de ruimtelijke arbeidsmarkt met elkaar worden vergeleken. In dit artikel

worden de volgende hoofdstromingen met behulp van dit raamwerk geanalyseerd 1):

- het neo-klassieke model;
- het post-keynesiaanse model;
- het institutionele model;
- het neo-marxistische model.

Het neo-klassieke model

Het neo-klassieke model wordt binnen de arbeidsmarktanalyse het meest als uitgangspunt gebruikt 2). In dit model staat het schaarsteconcept centraal: goederen en diensten (b.v. arbeid) hebben een bepaalde waarde (prijs) op grond van de mate waarin ze in een behoefte voorzien en zijn afhankelijk van de omvang van de vraag, de aangeboden hoeveelheid arbeid en de marginale produktiviteit van de arbeid 3).

Het neo-klassieke model gaat uit van autonome arbeidsaanbieders en -vragenden 4). De *aanbodzijde* van de arbeidsmarkt

* Verbonden aan het Economisch-Geografisch Instituut, Erasmus Universiteit Rotterdam.

1) De keuze van deze vier stromingen is tot op zekere hoogte een arbitraire. Ook is niet getracht een beeld te schetsen van alle overgangsvormen, nuanceringen, implicaties en tegenstrijdigheden.

2) G.L. Clark, *Critical problems of geographical unemployment models*, *Progress in Human Geography*, jg. 4, nr. 2, 1980, blz. 157-180. N.B. De verwijzing naar een auteur bij een bepaalde stroming wil niet zeggen dat die auteur direct tot die stroming moet worden gerekend! De verwijzing geeft meer aan dat de betreffende auteur meer uitvoerig bij het opgemerkte heeft stilgestaan.

3) R.G. Ehrenberg en R.J. Smith, *Modern labor economics, theory and public policy*, Scott, Foresman & Comp., Glenview, 1982. Ook Clark, op. cit.

4) J.E. King, *Labour economics*, MacMillan, Londen, 1972.

wordt gekenmerkt door een aggregatie van individuele aanbieders. Elk individu bezit bepaalde voor de arbeidsmarkt relevante preferenties die als volgt kunnen worden samengevat: „an individual is assumed to make a choice between income and leisure which is conditioned according to the individual's utility function, maximized to appropriate time and budget constraints” 5). Het neo-klassieke model veronderstelt aan de aanbodzijde de principiële mogelijkheid tot horizontale en verticale mobiliteit. Scholing speelt hierbij een voorname rol. Hierdoor kan b.v. een hoger niveau in de hiërarchie van banen worden bereikt. Hoewel de aanbodzijde in niveaus kan worden opgedeeld, zijn de grenzen tussen deze zodanig transparant dat kan worden gesproken van een *in principe* homogeen aanbod. Homogeen betekent dat er tussen markten in aanleg geen structurele scheidingen bestaan. Een scheiding veroorzaakt door bijvoorbeeld institutionele factoren (zie verderop). De vraagzijde kan op een zelfde wijze worden beschreven. Ook hier is sprake van een in principe *homogene vraag*: er bestaat een vrije doorstromingsmogelijkheid van arbeid tussen verschillende bedrijfstakken en sectoren. Analoog aan de aanbodzijde wordt ook de vraagzijde gekenmerkt door verschillen in marginale nutsfuncties (beter: grensproductiviteit) per bedrijf. In samenhang met het aanbod treedt een bepaalde mate van arbeidsschaarste op, die in een prijs tot uiting komt.

De veronderstelde homogeniteit van vraag en aanbod maakt het mogelijk om tot aggregatie hiervan over te gaan. Deze aggregatie is gebaseerd op de vooronderstelling dat „the joint size distribution of supply and demand among sub-markets can be approached by a continuous function, corresponding in shape to a (continuous) density function of two random variables” 6). Deze aggregatie kan zowel naar een sectoraal als naar een ruimtelijk aspect worden uitgewerkt. Kwaliteitsverschillen tussen bepaalde groepen aanbieders en vragers zijn niet dusdanig dat hierdoor de mogelijkheid tot aggregatie wordt belemmerd. Hierdoor wordt het mogelijk om zowel de vraag als aanbodzijde in principe kwalitatief als een geheel te zien, waardoor vooral het kwantitatieve aspect de voornaamste plaats bij de analyse gaat innemen. Belangrijke vraag is dan bij voorbeeld in hoeverre een bepaalde (te verwachten) hoeveelheid arbeidsaanbod aansluit op de vraag naar arbeid.

Ruimtelijke homogeniteit is terug te vinden in de opvatting van arbeidsmarktgebieden als ruimtelijk begrensde eenheden waarbinnen vraag en aanbod elkaar ontmoeten 7). Uitgaande van een markt waarbij in aanleg ruimtelijke dimensies ontbreken, zorgt alleen de inbreng van mobiliteitskosten voor de ruimtelijke afgrenzing van arbeidsmarktgebieden 8). Criterium voor de afbakening van deze arbeidsmarktgebieden is de hoeveelheid aanbieders: „the essential points about a local labour market are that the bulk of the area's population habitually seeks employment there, and that local employers recruit most of their labour from that area” 9). De grens wordt dus getrokken op grond van het gehele arbeidsaanbod 10).

De *dynamiek* van de arbeidsmarkt wordt volgens het neo-klassieke model bepaald door een evenwichtszoekend marktmechanisme. Veranderingen aan de aanbodzijde door b.v. een toename van de scholing en veranderingen aan de vraagzijde, door b.v. een technische innovatie, kunnen weliswaar op de korte termijn tot verstoringen van het evenwicht leiden (prijsveranderingen), doch zullen op de lange termijn tot een nieuw evenwicht leiden (het „market-clearing” mechanisme). De vraag en het aanbod gaan nieuwe posities ten opzichte van elkaar innemen. In het neo-klassieke model wordt duidelijk plaats ingeruimd voor veranderingen aan de aanbod en aan de vraagzijde. De aanbodstructuur is aan verandering onderhevig door zeer vele en verschillende oorzaken. Deze kunnen in allerlei segmenten van het maatschappelijk leven zijn gelegen. In het neo-klassieke denken vormen deze oorzaken echter de data van de economie 11). Ze worden pas van belang voor zover ze de aanwending van schaarse middelen gaan beïnvloeden. Ook de ontwikkelingen aan vraagzijde zijn in het neo-klassiek model pas van belang als deze het marktgebeuren gaan beïnvloeden. Hierbij staat dan de vraag centraal in hoeverre deze leiden tot de reeds genoemde verstoring op korte termijn en een verschuivend evenwicht op lange termijn. Bij dit laatste kan bij voorbeeld worden gedacht aan de vervanging van arbeid door kapitaal (automatisering).

Het post-keynesiaanse model

Het hier te bespreken model onderscheidt zich op verschillende wijzen van het neo-klassieke model. In de eerste plaats wordt het economische leven vanuit een inkomentheoretisch perspectief bezien. Niet de prijs, als signaal van relatieve schaarste, bepaalt de inschakeling van produktiefactoren, doch de effectieve vraag op grond van bepaalde inkomensverwachtingen. Deze verwachtingen vormen het aangrijpingspunt tot het tweede onderscheidend element van het post-keynesianisme 12). Verwachtingen gaan steeds gepaard met onzekerheid 13). Dit laatste zowel op korte als op lange termijn. Deze onzekerheid brengt met zich mee dat het evenwichtszoekend marktproces niet optimaal kan werken. De preciese vraag en aanbodfuncties zijn immers niet bekend. Daarom zijn modellen nodig die juist uitgaan van deze onzekerheid en op „onevenwichtigheid”: „A model applicable to actual history has to be capable of getting-out of equilibrium; indeed it must normally not be in it” 14). Evenals bij het neo-klassieke model wordt de allocatie van de factor arbeid beoordeeld vanuit de marginale nutsfunctie. Deze wordt in het post-keynesiaanse model zoals gezegd echter bepaald door de *verwachte* vraag. De uitwisseling van vraag en aanbod vindt plaats binnen een economische werkelijkheid die in wezen onevenwichtig wordt geacht. In dit verband uit deze onevenwichtigheid zich in cumulatieve groei dan wel inkrimping van bepaalde arbeidsmarkten.

De post-keynesiaanse visie gaat in eerste aanleg uit van een homogeen *arbeidsaanbod* waarbinnen niveaus van capaciteitsverschillen kunnen worden aangetroffen. Homogeen dient ook hier weer in de betekenis van potentiële doorstroming te worden begrepen. Selectieve kenmerken van dit arbeidsaanbod zorgen echter voor een cumulatieve verstoring van een eventueel evenwicht. Het belangrijkste mechanisme hierbij is de selectieve attractiviteit. Dat deel van het arbeidsaanbod wordt aangetrokken waarvoor een groeiende vraag bestaat. Dit gegeven leidt op zich weer tot een verdere aantrekkingskracht van de vraag voor een bepaald type arbeid.

Ook de visie op de *vraagzijde* komt sterk overeen met die van het neo-klassieke model. Ook hier ligt echter weer de nadruk op de tot verdere onevenwichtigheid leidende processen binnen de vraagzijde. Juist de onzekerheid aan de vraagzijde leidt tot instabiliteit van het (ruimtelijk) ontwikkelingspatroon 15). Groei van bepaalde segmenten of bedrijfstakken betekent in dit licht een zekerheidsbevorderend element. Risicomijdende produktiefactoren richten zich dan ook op de reeds groeiende elementen en geven daardoor aanleiding tot een selectieve, cumulatieve groei van de arbeidsvraag.

5) G.L. Clark, Regional labour supply and national fluctuations: canadian evidence for 1969-1975, *Environment and Planning* (A), jg. 10, nr. 6, 1978, blz. 622.

6) J. de Koning, *A micro-to-macro approach to the labour-market process*, Rotterdam, NEI, 1984, blz. 2.

7) F. Schuurmans, *Regionale arbeidsmarkten*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1981.

8) K.J. Button, *Urban economics, theory and policy*, hfst. 4, The urban labour market, 1976.

9) L.C. Hunter en G.L. Reid, *Urban worker mobility*, OECD, Parijs, 1968.

10) M.W. Smart, Labour market areas: uses and definition, *Progress in Planning*, jg. 2, nr. 4, 1974, blz. 239-353.

11) R.M. Solow, Alternative approaches to macro-economic theory: a partial view, *The Canadian Journal of Economics*, jg. 12, nr. 3, 1979, blz. 339-354.

12) Clark, op. cit., 1978.

13) J. Kregel, Economics methodology in the face of uncertainty: the modelling methods of Keynes and the post-Keynesians. *Economic Journal*, nr. 86, 1976, blz. 209-225. Ook J. Robinson, Foreword, in A.S. Eichner, *A guide to post-keynesian economics*, M.E. Sharpe Inc., White Plains, 1979, blz. XI-XXI.

14) J. Robinson, *Essays in the theory of economic growth*, Londen, 1963, blz. 25.

15) S. Holland, *Capital versus the regions*, MacMillan, Londen, 1976.

Binnen het post-keynesiaanse model wordt de *dynamiek* veroorzaakt door onevenwichtigheid. Enerzijds is er sprake van een cumulatieve groei: na een initiële stimulans treedt een inkomens-expansie op waardoor de investeringen stijgen. Deze stijging is echter op basis van verwachtingen relatief groter dan de inkomensstijging. De investeringen zorgen tegelijkertijd voor een inkomensstijging, die weer de aanzet is tot een tweede groeironde (16). Anderzijds is er echter sprake van een cumulatieve neergang. Juist doordat de verwachtingen achterblijven, zullen tevens de investeringen achterblijven. Dit zorgt vervolgens weer voor een inkomensstijging en een achterblijven van de vraag. Een inzakkende vraag heeft vervolgens weer een negatieve invloed op de verwachtingen. Hierdoor wordt de cirkel van cumulatieve neergang gesloten.

De belangrijke mechanismen voor de cumulatieve werking van het proces zijn de accelerator en het multipliereffect. Dit betekent, dat investeringen afhankelijk zijn van het inkomen (accelerator), doch omgekeerd ook dat de inkomens afhankelijk zijn van de investeringen (multiplier). Een in gang gezette ontwikkeling wordt cumulatief doorgezet. Begrenzings hiervan worden met betrekking tot de expansie gevormd door de groei van de beroepsbevolking en de produktiviteit en in neerwaartse richting door het veranderingstempo van de kapitaalgoederenvoorraad.

Onevenwichtige groei uit zich ook in ruimtelijke zin. Met name agglomeratie-effecten dragen er toe bij dat de groei ruimtelijk geconcentreerd voorkomt. Voor de locatie van arbeidsmarktgebieden houdt dit onder meer een ruimtelijke concentratie rond bepaalde geagglomerde productiecentra in, in tegenstelling dus tot het neo-klassieke model, dat een ruimtelijk evenwichtiger spreiding veronderstelt.

Het institutionele model

De hiervoor gesignaleerde aanbod- en vraagdiversiteit wordt door de institutionele visie aangegrepen voor een verdere analyse van de arbeidsmarkt. Volgens de institutionele richting geeft de diversiteit in vraag en aanbod aanleiding tot het ontstaan van deelmarkten (17). Deze deelmarkten functioneren onafhankelijk van elkaar en zijn ingebed in een institutioneel kader (18). Dit gebeurt enerzijds doordat de instituties aansluiten bij bestaande verschillen in mogelijkheden tot ontplooiing van groepen op de arbeidsmarkt („pre-market situations”). Anderzijds bewerkstelligt het institutionele kader een verdere structurering, bestendiging en eventueel versterking van deelmarkten („in-market situation”) (19). Door de institutionele inbedding vindt een omkering plaats van de korte en lange termijn van het neo-klassiek model. „In the wage competition (neoclassical model), wages fluctuate in the short run to clear markets and these wages then induce shifts in the long run supply and demand areas. In the queueing model (een institutioneel model, L.), supply and demand curves shift in the short run to clear markets” (20).

De mate van structurele scheiding tussen deelmarkten heeft geleid tot een drietal subgroepen; twee hiervan zijn het „labour queue”-model en het segmentatiemodel. Van deze twee legt de laatste de meeste nadruk op een rigide scheiding van deelmarkten. Een derde model, het discontinuïteitsmodel benadrukt hiernaast nog de invloed van de differentiële interactie van kapitaal en arbeid, door middel van hun organisaties, bij de afscheiding van deelmarkten.

Het „labour queue”-model gaat ervan uit dat vaardigheden en beloning vooral aan de „job” zijn gekoppeld (21). Een specifieke baan heeft een van te voren vastgestelde karakteristiek zoals de mate van produktiviteit, beloning en opleidingstraject. Potentieel voor een baan in aanmerking komende arbeidskrachten worden in een rangorde geplaatst, „the labour queue”. Dit gebeurt niet op grond van individuele eigenschappen, doch op grond van de kenmerken van de groep waartoe een bepaald individu wordt geacht te behoren.

In het *segmentatiemodel* wordt de markt niet gezien als een rangorde van banen en werknemersgroepen, doch als een verzameling van discrete segmenten waartussen geen mobiliteit plaatsvindt. Een basisvorm van het segmentatiemodel is die waar twee segmenten worden onderscheiden: de „dubbele ar-

beidsmarkt”. Een overzicht van het ontstaan en karakteristiek van dit concept is te vinden in Valkenburg en Vissers, Loveridge en Mok en Biehler e.a. (22). Drie belangrijke kenmerken van de dubbele arbeidsmarkt zijn:

1. de segmentering kan tot een tweetal delen worden teruggebracht. Hierbij bevat het zogenaamde primaire deel de beter betaalde en opgeleide, rechtszekere, stabiele, kortom meer aantrekkelijke banen, terwijl een secundair deel juist gekenmerkt wordt door een tegengestelde karakteristiek;
2. deze segmentering heeft een structureel en zelfversterkend karakter;
3. Verschillende instituties zijn aan deze sub-markten gerelateerd en bepalen in sterke mate het karakter hiervan.

Het eerste kenmerk is in sterke mate aan kritiek onderhevig geweest. Hierbij werd de tweedeling als te rigide gevoeld om met name de situatie in Europa te analyseren (23). De tweedeling spiegelt namelijk vooral de situatie in de Verenigde Staten waar deze werd gekoppeld aan het ghetto-verschijnsel. Onder meer op grond hiervan zijn andere, meer gedetailleerde segmenteringen voorgesteld (24).

Een verdere uitwerking van de segmentatietheorie is de opvatting van *discontinue arbeidsmarkten*. Deze laatste benadrukt de rol van de werknemersorganisaties, de differentiatie naar het type bedrijvigheid en het dynamisch karakter van de segmentering (25). Arbeidsmarkten worden gestructureerd door de differentiële interactie tussen kapitaal en arbeid.

In de institutionele visie wordt het *arbeidsaanbod* niet bepaald door verschillen in individuele vaardigheden en motivatie, maar door de macht van institutionele factoren. Een belangrijk voorbeeld hiervan is de rol van diverse vormen van aanbodregulering. Hieronder kan worden verstaan de mate waarin „duurzame organisaties van werknemers die zich door middel van collectieve onderhandelingen of pressie tegenover werkgevers (-organisaties) en/of de overheid richten op belangenbehartiging” (26), greep hebben op de kwantiteit en kwaliteit van het arbeidsaanbod. Verschillende vormen van aanbodregulering zijn aan te wijzen, welke m.b.v. een viertal dimensies kunnen worden beschreven (27):

- 16) Idem.
- 17) W. van Voorden, *Institutionalisering en arbeidsmarktbeleid*, Samson, Alphen a/d Rijn, 1976.
- 18) J.T. Addison en W.S. Siebert, *The market for labor: an analytical treatment*, Goodyear Publ. Comp., Santa Monica, 1979. Ook J.A.M. van Wezel en A.M.C. Vissers, *Evenwicht en onevenwicht op de arbeidsmarkt en in de economie*, Van Gorcum, Assen, 1983.
- 19) P. Ryan, Segmentation, duality and the internal labour market, in: F. Wilkinson (red.), *The dynamics of labour market segmentation*, Academic Press, Londen, blz. 3-20.
- 20) M. Storper en R. Walker, The theory of labour and the theory of location, *International Journal of Urban & Regional Research*, 1983, blz. 12.
- 21) L. Thurow, *Generating inequality*, Basic Books, New York, 1975.
- 22) F.C. Valkenburg en A.M.C. Vissers, *Theorie van de dubbele arbeidsmarkt*, NPA-publikatie nr. 5, Tilburg, 1979; R. Loveridge en H. Mok, *Theories of labour market segmentation: a critique*, Martinus Nijhoff, Den Haag, 1979; H. Biehler, W. Brands, F. Buttler, K. Gerlach en P. Liepmann, *Arbeitsmarktstrukturen und -prozesse, zur funktionsweise ausgewählter Arbeitsmärkte*, Mohr, Tübingen, 1981.
- 23) M. de Smidt, Stedelijke arbeidsmarkt en selectieve processen binnen de bedrijvigheid, in: Boer, N.A. de & W.F. Heinemeyer (red.), *Het grootstedelijk milieu*, Van Gorcum, Assen, 1978, blz. 89-101. Ook Loveridge en Mok, op.cit., blz. 15.
- 24) Van Wezel en Vissers, op.cit., blz. 62 e.v.
- 25) P. Cooke, Labour market discontinuity and spatial development, *Progress in Human Geography*, jg. 7, nr. 4, 1983, blz. 543.
- 26) J. Visser, Vakbondsgroei en vakbondsmacht in West-Europa, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, jg. 1, nr. 1, 1985, blz. 19.
- 27) Arne L. Kalleberg, Michael Wallace en Robert P. Althaus, Economic segmentation, worker power, and income inequality, *American Journal of Sociology*, nr. 87, 1981, blz. 651-683; en D.M. Gordon, R. Edwards en M. Reich, *Segmented work, divided workers: the historical transformation of labor in the United States*, Cambridge University Press, Cambridge, 1982.

- *horizontale organisatie*. Deze vorm van regulering heeft betrekking op het aanbod samenhangende met specifieke kennis en vaardigheden. Deze regulering beïnvloedt in aanleg het aanbod in meerdere activiteiten (sectoren, bedrijfstakken, -klassen). Verschillende toetredingsregels samenhangende met de kennis en vaardigheden reguleren de omvang van het aanbod;
- *verticale organisatie*. Bij deze vorm heeft de regulering betrekking op een specifieke activiteit en omvat meerdere horizontaal te definiëren functies;
- *bedrijfs-/vestigingsgebonden organisatie*. De regulering richt zich op het (toekomstig) aanbod dat is gekoppeld aan een specifieke onderneming/dienst of een onderdeel daarvan. In Nederland vormt de ondernemingsraad de plaats waar de bedrijfsgebonden regulering van het aanbod gestalte krijgt;
- *positiegebonden organisatie*. Deze vorm van regulering heeft betrekking op de verscheidenheid in sociale posities. Deze komt vooral tot uiting in verschillen in invloed op het productieproces en met name de arbeidsactiviteiten hierbij.

Om aan te duiden dat er sprake kan zijn van meer of minder overlapping, is hiervoor met opzet gesproken van *dimensies* van arbeidsregulering. Zo heeft bij voorbeeld de positie in een bedrijf te maken met de kennis en vaardigheid die een persoon bezit. Tevens kan de positie sterk de wijze van binding aan een bepaalde organisatie bepalen. Positiegebonden organisatie kan bovendien nog de mate van verticale organisatie bepalen.

De mate waarin regulering optreedt is afhankelijk van een drietal hoofdoorzaken, namelijk „de concentratie van de werkgelegenheid en erkenning door werkgevers en overheid” (28) en ruimtelijke oorzaken (29), welke laatste oorzaak wordt gespecificeerd naar urbanisatie-graad en een „regionalismefactor”. Deze laatste duidt bij voorbeeld op een vakbondsvrijzandige houding in bepaalde gebieden, zoals de „right to work-laws” in de Verenigde Staten.

De manier waarop de organisatorische structuur van de *arbeidsvraag* gestalte krijgt is vooral gebaseerd op de „dual economy” (30), waarbij een kern- en perifer segment wordt onderscheiden. Het kernsegment bestaat uit oligo- of monopolisten waarvan het perifere segment afhankelijk is. Hiernaast zijn andere kenmerken van het kernsegment ter onderscheid genoemd: de omvang, planningscapaciteit, macht, kapitaalaccumulatie, enz.. Recent hebben Taylor en Thrift dit dualistisch patroon verder uitgewerkt naar enige ideaal-typen met steeds specifieke kenmerken (31).

De *dynamiek* van de markt wordt grotendeels bepaald door de ontmoeting van instituties die respectievelijk (een deel van) de vraag en het aanbod representeren. De mate waarin vraag en aanbod is georganiseerd verschilt echter per deelmarkt. Juist dit vormt vaak een criterium om deelmarkten te onderscheiden. In grote lijnen kan worden gesteld dat betere banen samengaan met een grotere invloed van institutionele processen dan minder goede banen. De vorm en relatieve invloed van de verschillende instanties verschilt hierbij. De arbeidsvoorwaarden zijn afhankelijk van het onderhandelingsproces tussen werknemers- en werkgeversorganisaties. Een bepaalde richting waarin het geheel van de arbeidsmarkt zich zal bewegen is volgens de institutionele richting niet aan te geven. Dit is afhankelijk van de verscheidenheid aan inbreng van verschillende instanties die de arbeidsmarkt beïnvloeden.

De structurele fragmentatie brengt met zich mee dat in feite niet gesproken kan worden van aaneengesloten arbeidsmarktgebieden met duidelijke grenzen (32). De arbeidsmarkt vertoont een ruimtelijk discontinu karakter en heeft een verschillende schaal voor verschillende groepen (33). De academisch gevormde richt zich bij voorbeeld op specifieke functies die weinig, doch zeer gespreid voorkomen, terwijl schoonmaakpersoneel, dat aan een bepaalde firma is verbonden, zich meer richt op plaatselijke situaties, die talrijker doch wel ruimtelijk discontinu zijn en bovendien een sterk tijdelijk karakter kunnen hebben. In deze opvatting heeft dus elke deelmarkt een eigen ruimtelijk (discontinuu) bereik. De schaarse aanzetten tot een ruimtelijke complettering van de dubbele arbeidsmarktmodellen gaan er vanuit dat de betere banen (het primaire segment) met name in de stedelijke

gebieden voorkomen (34). Secundaire arbeidsmarkten bevinden zich in meer perifere locaties of vormen binnen de steden een de primaire sector aanvullend en door een externe markt gekenmerkt deel (b.v. schoonmaak- en kantinediensten) (35). Deze constatering is wellicht een te grove simplificatie. Bedrijven blijven vaak een dynamisch samenstel van verschillende soorten arbeidsmarkten te omvatten. Hierdoor wordt een directe afleiding van een ruimtelijke arbeidsmarktsegmentering uit de bedrijfsstructuur van gebieden bemoeilijkt (36). De ruimtelijke component van het discontinue arbeidsmarktmodel sluit wellicht beter aan bij de geconstateerde differentiatie in bedrijven. Cooke (37) heeft een tentatief sectoraal/ruimtelijk beeld van de discontinue arbeidsmarkten proberen te geven. Hieruit kan worden opgemaakt dat lokaties een complex samenstel van verschillende groepen arbeidsaanbieders laten zien. Tevens kan een overzicht worden verkregen van de ruimtelijke spreiding van de verschillende „job types”.

Het neo-marxistische model

In het neo-marxistische model is de markt de plaats waar arbeid en kapitaal als groep elkaar ontmoeten. Deze ontmoeting is voor beide groepen noodzakelijk daar beide hun reproductiecyclus dienen te doorlopen (38). Reproductie heeft betrekking op de wijze waarop arbeid en kapitaal hun aanwezigheid en functie hernieuwd mogelijk maken. Machines bij voorbeeld zullen alleen in de toekomst blijven produceren indien zorg gedragen wordt voor hun continuïteit d.m.v. investeringen.

Het *aanbod* van de factor arbeid neemt volgens de marxistische visie voor de lokatie van het productieproces een steeds belangrijker wordende plaats in (39). Arbeid is binnen het marxisti-

28) Visser, op.cit., blz. 33; zie ook H.A. Clegg, *Trade unionism under collective bargaining. A theory based on comparisons of six countries*, Oxford, 1976.

29) W.J. Moore en R.J. Newman, On the prospects for American trade union growth: a cross-section analysis, *Review of Economics and Statistics*, jg. 57, 1975, blz. 435-45.

30) R.T. Averitt, *The dual economy: the dynamics of American industry structure*, Norton, New York, 1968; R. Hodson en R.L. Kaufman, Economic dualism: a critical review, *American Sociological Review*, nr. 47, 1982, blz. 727-39.

31) M. Taylor en N. Thrift, Business organization, segmentation and location, *Regional Studies*, jg. 17, nr. 6, 1983, blz. 445-466.

32) J.B.F. Goodman, The definition and analysis of local labour markets: some empirical problems, *British Journal of Industrial Relations*, 1970, blz. 179-96; M. de Smidt, *Bedrijfsstructuur en arbeidsmarkt in een ruimtelijk kader*, Geografisch Instituut, Utrecht, 1975.

33) A.C.P. Verster en J.T. Mulder, *Woon-werkrelaties in West-Nederland 1975-1979*, NEI, Rotterdam, 1984, blz. 67.

34) J.J. van Duijn, J.G. Lambooy en J.H.P. Paelinck, *Rapport inzake het regionaal sociaal-economisch beleid en het ruimtelijk beleid*, Preadvies SER-RARO, 1983, blz. 77.

35) De Smidt, op.cit., 1978; J.G. Lambooy, *Economie en ruimte II*, Van Gorcum, Assen, 1980; M.W. Danson, *The industrial structure and labour market segmentation: urban and regional implications*, Discussion paper 32, University of Glasgow, 1980; G. Freysen e.a. (1979), *Ongelijkheid op de arbeidsmarkt, een sociaal geografische analyse*, Utrechtse geografische studies nr. 13, Utrecht, 1979; F.C. Valkenburg, Ruimtelijke en functionele segmentering van de stedelijke arbeidsmarkt, in: L.H. Klaassen, W.T.M. Molle en J.H.P. Paelinck (red.), *Dynamiek van de stedelijke ontwikkeling*, NEI, Rotterdam, 1979, blz. 226-249.

36) Biehler e.a., op.cit.; G.A. Hoekveld, *Unemployment and spatial structures in the future metropolis*, Seminar Managing the Metropolis, Brussel, 1984; J. Gaspersz, Structuur, ontstaan en regionale gevolgen van interne arbeidsmarkten, in: J. Mevissen, F. Schwanen en P. Terhorst, *Geografische aspecten van de arbeidsmarkten*, ASVS publikatie-reeks 6, Amsterdam.

37) Cooke, op.cit.

38) D. Harvey, *The limits to capital*, Basil Blackwell, Chicago, 1982; ook Storper en Walker, op.cit.

39) R. Walker en M. Storper, Capital and industrial location, *Progress in Human Geography*, jg. 5, nr. 4, 1981, blz. 473-509.

sche model geen homogeen gegeven 40). Binnen de overkoepelende notie van arbeiders als personificaties van „those who give up surplus labour to nourish... profit” 41), worden verschillende onderverdelingen aangebracht. De verscheidenheid in het arbeidsaanbod hangt samen met de karakteristiek van de reproductie. Een stijging van de produktiviteit noodzaakt tot een opsplitsing van de produktie in gespecialiseerde activiteiten die op zich weer verschillende soorten „arbeiders” vragen. Hiernaast brengt deze specialisatie grotere mogelijkheden tot controle van de factor arbeid met zich mee.

De vraag naar arbeid wordt binnen het marxistische model afhankelijk gesteld van de kapitaalaccumulatie. De produktie zorgt voor het ontstaan van een bepaalde waarde van produkten. Deze waarde komt overeen met de kosten van reproductie, doch is lager dan de ruilwaarde (prijs) van het produkt. Het verschil is de meerwaarde 42). Deze meerwaarde concentreert zich bij de groep die de zeggenschap over de factor kapitaal heeft en wordt gebruikt voor nieuwe investeringen om de meerwaarde weer te vergroten. Kapitaal hoopt zich aldus bij de kapitaalbezittende groep op. Deze accumulatie is vooral afhankelijk van de arbeidstijd en de arbeidsproduktiviteit 43) en deze twee bepalen de vraag naar arbeid. Vooral de arbeidsproduktiviteitsontwikkeling is in het huidige economisch systeem van belang. Het begrip heeft niet alleen betrekking op het directe produktieproces doch ook op de conditionerende omgeving hiervan, waaronder sociale instituties. De terugdringing van de factor arbeid doet niet alleen de fysieke arbeidsproduktiviteit toenemen, doch maakt ook een betere sturing van het arbeidsproces mogelijk. Beide leiden tot een grotere kapitaalaccumulatie.

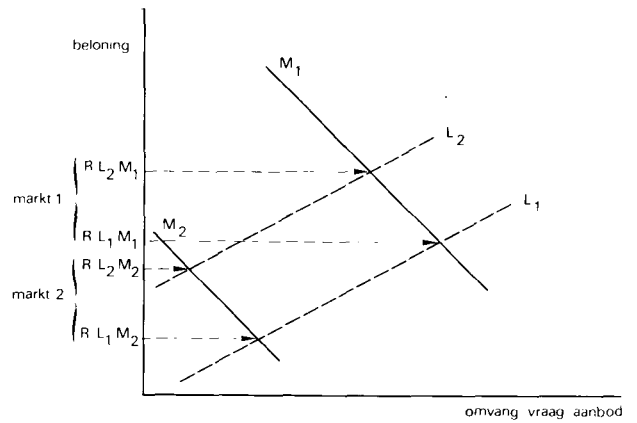
Het marxistische model is voor alles een *dynamisch* model. De wijze waarop de arbeidsmarkt vorm krijgt is sterk afhankelijk van de positie van deze binnen de in de tijd verloopende processen van kapitaalaccumulatie. Zoals gezegd spelen technologische veranderingen hierbij een voornamelijk rol. Deze worden enerzijds veroorzaakt door de onderlinge concurrentie van de kapitaalbezittende groep en anderzijds door de noodzaak om arbeidschaarste en klassenstrijdproblemen te overwinnen 44). Technologische ontwikkeling is aldus geen „autonome”, externe factor, maar is intern gebonden aan het economisch-maatschappelijk systeem, die tot doel heeft de kapitaalaccumulatie relatief te vergroten waardoor de verdere, vergrote accumulatie wordt veiliggesteld.

De *neo-marxistische* visie op de ruimtelijke structuur van arbeidsmarkten kan met de volgende uitspraak worden geïllustreerd: „All these segmented labour markets have their recruitment bases in society, that is in socially unequal, often spatially segmented classes...” 45). Het neo-marxistische model gaat uit van een regionalisatie op basis van een specifieke verbinding van bepaalde soorten arbeid en kapitaal. Produktierelaties worden weerspiegeld in de cultuur van een gemeenschap. De verbinding tussen kapitaal en arbeid in een bepaalde lokatie heeft tot doel de reproductie van arbeid en kapitaal te waarborgen en de lokale accumulatie te verhogen. Zowel kapitaal als arbeid kunnen hier voordeel bij hebben. Kapitaal door „to prevail through compromise over a geographically fragmented working class” 46) en arbeid door een versterking van de eigen positie in vergelijking met andere lokaties. Door de territoriale basis wordt „homogeniteit” en afscherming tot andere gebieden tot stand gebracht. Hoewel meestal niet gebaseerd op een expliciet neo-marxistische basis is ook in Nederland veelvuldig deze sociaal-ruimtelijke fragmentatie van bevolkingscategorieën waargenomen 47). Binnen gebieden krijgt de reproductie gestalte in specifieke vormen van sociale infrastructuur. „Herein lies the logic of residential differentiation in the contemporary metropolis, since neighbourhoods organized for the reproduction of professionals are necessarily different from those given over the reproduction of blue-collar workers.” 48). Hierdoor ontstaan ruimtelijke en sectoraal gefragmenteerde arbeidsmarktgebieden.

Tot besluit

Deze verkenning heeft duidelijk trachten te maken dat de wijze waarop naar de arbeidsmarkt wordt gekeken verschillende

Figuur. Arbeidsaanbod in een homogene en een heterogene markt

uitkomsten met zich meebrengt. Een hoofdonderscheiding hierbij is de opvatting van de arbeidsmarkt als een homogene dan wel heterogene markt. Om afsluitend de specifieke verschillen tussen beide duidelijk te maken kan de figuur behulpzaam zijn. In deze figuur zijn twee arbeidsaanbieders (L1 en L2) opgenomen. Deze verschillen in kennis en vaardigheden, in hun „human capital”. Bij een homogene markt (M1) is de beloning van de aanbieders overeenkomstig hun eigenschappen: L1 verdient minder dan L2. Is er echter sprake van twee markten (M1 en M2) dan is de beloning ook afhankelijk van de markt waarin de aanbieder geplaatst is 49). Zo kan het voorkomen dat aanbieders met meer „human capital” zelfs minder kunnen worden betaald (RL2 M2) dan aanbieders met minder (RL1 M1). Essentieel is nu de afstand tussen M1 en M2. Is hier sprake van een ruimtelijke afstand (mobiliteitskosten), dan kan een mobiliteitsbevorderend beleid (zie uitspraken „Tante Truus”) tot een samenbrenging van M1 en M2 leiden en zo tot een nieuw evenwicht leiden. Is de afstand tussen M1 en M2 echter structureel (institutioneel) van aard dan dient een geheel andere beleidsaanpak gekozen te worden. Een beleid dat tegen de gevestigde belangen van organisaties kan ingaan (institutionalisten) of zelfs het maatschappelijk systeem kan ondergraven (neo-marxisten). In ieder geval impliceert elke visie op de arbeidsmarkt de accentuering van bepaalde aspecten, met veronachtzaming van andere. Daarom mag geen enkele onderzoeker of beleidsvoerder de pretentie hebben de arbeidsmarkt te doorgronden, althans niet op basis van wetenschappelijke overwegingen.

Lambert van der Laan

40) A. Picchio del Mercato, Social reproduction and the basic structure of the labour market, in Wilkinson (red.), op. cit., blz. 193-209.

41) Harvey, op. cit., blz. 26.

42) H. van der Laan, „The 1974-'75 recession was the outcome of a typical phase of decline in the rate of profit” – Ernest Mandel, in: M. Sint en H. Verbruggen (red.), *Economen over crisis*, Intermediair, Amsterdam, 1982, blz. 199-215, en Picchio del Mercato, op. cit.

43) Walker en Storper, op. cit.

44) Harvey, op. cit.

45) Hoekvel, op. cit., blz. 9.

46) Harvey, op. cit.

47) L. van der Laan (1984), Migration effects of expanding urban residential systems, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 1984, nr. 3, blz. 223-231.

48) Harvey, op. cit., blz. 383.

49) P.M. Horan, E.M. Beck en C.M. Tolbert II, The market homogeneity assumption: on the theoretical foundations of empirical knowledge, *Social Science Quarterly*, nr. 61, 1980, blz. 278-292.